

ДІАЛОГ В ОСВІТІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Актуальність дослідження обраної теми зумовлюється системними зрушеннями в освітній галузі на сучасному етапі розвитку суспільства, які впливають на орієнтири та напрями розвитку науки. Освіта зараз націлена на розвиток і саморозвиток особистості, яка здатна до самоорганізації та самореалізації своїх потенціальних можливостей й природних задатків, що повною мірою можуть бути реалізовані у діалозі як русі від потреб людини до оточуючого світу, від думки до поведінки особистості. Саме в діалозі відбувається продуктивна пізнавальна діяльність майбутніх педагогів, які повинні в професійній сфері володіти самостійним і незалежним мисленням, здатністю до свідомого, критичного аналізу, отже, новим педагогічним мисленням. Нове мислення, засноване на принципі діалогу, є ознакою соціокультурної модернізації. Освітні трансформації, метою яких є становлення сучасного мислення людини, значною мірою спрямовані на особистісно орієнтоване навчання і виховання. Разом з тим, педагогічна парадигма діалогу, що заключається в розумінні розвитку особистості як поступу від уміння слухати і розуміти Інших до вміння вести з ними діалог та спільний пошук істини, потребує свого осмислення і обґрунтування.

Розглядаючи професійну освіту студентів вищих педагогічних закладів, треба зазначити, що для майбутнього вчителя освіта стає способом оволодіння ефективними засобами отримання інформації про світ, набуття навичок самоосвіти, організації життя і професійного зростання. Сьогодні відчувається потреба в такій людській взаємодії, яка при всьому розходженні поглядів, позицій, установок ґрунтується на принципах діалогічного спілкування, співробітництва і співтворчості.

Однак учитель не завжди готовий будувати свої стосунки з учнями на діалогічній основі, використовуючи навчальний діалог не тільки як форму спілкування та навчання, але й як засіб творчого розвитку їхньої особистості. Тому проблема побудови навчального процесу на принципах діалогічного спілкування, співпраці й співтворчості є особливо актуальною. Відповідно до цього актуалізується й проблема підготовки майбутніх учителів до організації діалогічного навчання.

Дослідження проблеми діалогу знаходять відображення у працях багатьох науковців. Л.Виготський, С.Рубінштейн, Л.Якубінський розглядали діалог як лінгвістичну форму спілкування, як соціальний чинник, що визначає характер мислення і свідомості. Діалог як форма навчання аналізується В.Андрієвською, Г.Баллом, С.Кургановим. Природно, що розвивальні можливості продуктивного або творчого діалогу використані дидактами в обґрунтуванні теорії проблемного навчання (А.Алексюк, В.Біблер, І.Ільницька, В.Кудрявцев, О.Матюшкін, М.Махмутов, В.Оконь, А.Фурман). Крім того, можливості діалогу як форми спілкування, стилю взаємодії, засобу взаємовпливу та взаєморозуміння висвітлюються Г.Андреєвою, О.Бодальовим, А. Домбровичем, І. Зязюном. Психологічні аспекти діалогічної взаємодії та психологічного впливу обґрунтовуються О.Ковальовим, Т.Флоренською. Психологічні чинники внутрішнього діалогу виявлені в працях Г.Кучинського, О.Соколова. Розглядають діалог як чинник та засіб виховання О.Орлов, Л.Петровська. Рефлексивні можливості діалогу в становленні та саморозвитку особистості окреслені Л.Ломако, І.Семеновим, С.Степановим, Г.Сухобською. Проводяться дослідження дидактичних умов формування діалогічних умінь студентів вищих навчальних закладів (Л.Бурман) та розглядаються питання формування готовності студентів до діалогічного навчання (В.Морозов) та організації навчального діалогу (В.Гриньова, І.Глазкова).

Отже проблема діалогу і природи спілкування, без якої він неможливий,

у системі освіти набуває все більшого значення. Науковці доводять, що сьогодні людині потрібно не лише спілкування, як реалізація її соціальності, духовності й індивідуальності та сенситивності, але й навчання спілкуванню, що передбачає спільну діяльність людей, учасники якої ставляться одне до одного як до суб'єктів. Визначення спілкування як суб'єкт-суб'єктної взаємодії дає змогу виявити його не лише на рівні міжособистісних контактів, але й внутрішньоособистісному, тобто на рівні внутрішнього діалогу. Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що у центрі діалогічної ситуації – особистість з її самобутнім і унікальним відношенням до оточуючого світу, інших людей. Будь-який діалог може виникнути за умови повноти прояву особистісних функцій суб'єкта (критичність, самооцінювання, визначення сенсу речей, побудова власної картини світу, творча самореалізація, цінність життєдіяльності, ціннісні орієнтації). Можна сказати, що кожний співрозмовник веде діалог своєї форми і на своєму рівні, тобто доцільніше говорити не про діалог взагалі, а про декілька діалогів, що об'єднані в один.

Однак, треба зазначити, що аналіз практичної реалізації процесу підготовки майбутніх вчителів, виявляє низьку суперечностей, що потребує уваги науковців до формування готовності до організації навчального діалогу, до ролі, місця і шляхів розвитку діалогічного навчання у процесі цієї підготовки: зміна стратегії підготовки на діалогічне навчання не відбивається на навчальних програмах педагогічного ВНЗ. Тому теоретичне обґрунтування становлення навчального діалогу як руху від потреб людини до засвоєння її невідомого та від засвоєної думки до позиції й поведінки є **метою статті**.

Аналіз літератури дозволяє стверджувати, що педагогів давнього та невіддаленого минулого глибоко цікавила проблема особистості вчителя, його підготовки до педагогічної діяльності. На сучасному етапі професійна підготовка у вищих навчальних закладах освіти не заперечує

прогресивних ідей минулого, але вимагає переосмислення і творчого розвитку всіх цінних наробок і здобутків щодо проблеми підготовки вчительських кадрів.

Діалог на локальному та глобальному рівнях є способом спілкування та розуміння, співіснування історично різних культур, засобом продуктивного мислення та розвитку особистості, а відтак – концептуальною основою нової освіти.

Діалог є складним соціальним феноменом, який потребує комплексного, системного вивчення різними науками: філософією, гносеологією, культурологією, логікою, психологією, соціологією, лінгвістикою, педагогікою. До цього часу його багатогранний характер ще не став об'єктом достатнього теоретичного аналізу.

Перші спроби осмислення діалогу були зроблені вже в поглядах філософів стародавньої Індії. В епоху Античної Греції робились спроби створення діалогіки – теорії діалогу. Вчення Сократа, що було розвинене Платоном, є яскравим тому прикладом. За Сократом, діалог – це пошук, який неможливий без спілкування, у процесі якого кожен із співрозмовників виступав як рівний. На думку філософа, немає “вчителя, котрий вчить”, тобто передає учневі потрібну суму знань, і немає учня, що має в своїй голові цей набір знань, як у порожній “посудині”[5].

У період Відродження діалог, звільнившись від церковних канонів, набув вільної форми обговорення різних точок зору на будь-який предмет.

Ідеї Відродження знайшли своє відображення на межі XIX-XX століття, коли посилюється увага до категорії діалогу і вивчення його переважно пов'язується з лінгвістичним аспектом.

У лінгвістиці “діалог” – розмова, яка відбувається між двома особами. Співрозмовники, висловлюючись, одночасно сприймають почуте мовлення і реагують на нього. У межах лінгвістичного аспекту

виділяють декілька підходів: інформаційний, семантичний, формально-лінгвістичний функціональний. В основі інформаційної моделі діалогу (Дж.Халідей і Р.Якобсон) лежить розуміння комунікації як цілеспрямованої передачі та сприйняття інформації. Завданням інформаційного підходу є визначення загальних закономірностей комунікації між двома співрозмовниками.

Основним об'єктом вивчення представників формально-лінгвістичного підходу (Т.Винокур, М.Міхліна, О.Шаройко, К.Шведова) є мова як система з притаманними їй властивостями. Діалог розглядається як певна сукупність текстів, що детермінована дією мовних знаків і його вивчення базується на принциповій відмінності понять “мова” і “мовлення”.

В центрі семантичного підходу (Т.Власова, А.Долгіх, Н.Поройкова) дослідники основним вважають змістовний бік діалогу, як форми мовленнєвого спілкування, за якої той, хто говорить, змінює іншого, а висловлювання першого пов'язане за змістом з висловлюванням співрозмовника, при цьому смислова єдність може бути різноманітною.

Необхідно також зазначити, що інформаційний, семантичний, формально-лінгвістичний підходи не беруть до уваги функціональний план діалогу (Н.Арутюнової та А.Балаяна). Загальновідомо, що в залежності від того, в якій ситуації та з якою метою вживається вираз, по-різному розуміється його зміст. Саме в межах функціонального підходу відбулася переорієнтація на комунікативний контекст діалогу. Новизна функціонального підходу полягає в тому, що вперше діалог розглядається як поведінка суб'єктів спілкування, вперше аналізуються такі категорії як мета спілкування, комунікативна програма, тактика діалогізування.

Незважаючи на розмаїття аспектів і підходів до вивчення діалогу, та на те, що вони мають багато позитивних моментів, основним суттєвим їх недоліком є обмеженість лише зовнішнім його вивченням. Справжнє

пізнання діалогу можливе лише через аналіз його внутрішнього змісту.

Ми вважаємо, що найбільш повне визначення діалогу дав М.Бахтін: “Діалог є взаємодією двох або декількох повноцінних, смислових позицій, що не зводяться одна до одної” [1]. М.Бахтін визначив діалог з психологічної точки зору як взаємодію позицій, думок, особистостей, голосів, що виходять за суто лінгвістичні межі. Діалог для нього є засобом формування не особистості, а її буття. Діалог є не поштовхом до дії, а сама дія. Діалог не засіб розкриття вже готового характеру людини, навпаки, в діалозі людина не тільки проявляє себе, але вперше стає тим, ким вона є не тільки для інших, але й для себе. Існувати – значить спілкуватися діалогічно. Коли закінчується діалог, закінчується все. Тому діалог по суті не повинен і не може скінчитися [2].

М.Бахтін ще в 60–ті роки ХХ століття, коли в офіційній педагогіці домінувала суб’єкт–об’єктна парадигма, зумів, ґрунтуючись на даних літературних і лінгвістичних досліджень, довести, що “...чужу свідомість неможливо спостерігати, аналізувати, визначати як об’єкт – з нею можливе лише діалогічне спілкування” [1, с.152].

Говорячи про дослідження психології діалогу на Заході, неможливо не розглянути онтологічну концепцію теолога і філософа М.Бубера [3, с.108].. Учений визначає діалог як онтологічне відношення, що відкриває особливий стан людського існування, хоча, на відміну від М.Бахтіна, вважає, що світ людських стосунків недіалогічний, і що лише декільком людям вдається досягти істинного діалогу. Але і для М.Бубера істинно людське розкривається саме в діалозі між “Я” і “Ти”. М.Бубер визначив основні ознаки діалогічних відносин такі як неповторність та унікальність, існування лише в теперішньому часі і в проміжній сфері, нестійкість міжособистісних діалогічних відносин та спонтанність виникнення. Взагалі концепція діалогізму М.Бубера спрямована проти двох крайнощів розуміння людини – проти “індивідуалізму” і проти

“колективізму”. Його не задовольнив ані індивідуалізм, ані колективізм, він вважав, що індивідуалізм може лише частково розкрити людську сутність у відносинах індивіда з самим собою, але не у відносинах з іншими, а колективізм трактує людину як частину суспільства і не розкриває її сутності самої по собі. Незважаючи на всі зусилля, М.Бубер не зміг створити завершену теорію діалогізму, яка б не була наповнена суперечностями. Згідно його концепції симетричність, обоюдність, незалежність відносин від партнерів діалогу є фундаментальними характеристиками діалогу, але саме вони сповнені суперечностей.

Психологічні дослідження 70-80 рр. ХХ століття стали передумовою появи нової галузі наукових досліджень – психології педагогічного спілкування, основні положення якої сьогодні є фундаментальними при розробці можливих напрямів діалогізації навчального процесу в закладах освіти.

Спробу дослідження діалогу у спільній діяльності мислення зроблено у працях Г.Кучинського [4]. Спираючись на психологічні ідеї Б.Ананьєва, Л.Виготського, П.Гальперіна, С.Рубінштейна та лінгво-філософські ідеї М.Бахтіна, В.Біблера, Л.Якубинського, автор розглядає мислення як синтез спілкування і діяльності, що відбувається за допомогою мовлення, особливу увагу при цьому він відводить діалогічному спілкуванню.

Погляд на діалог як на найвищий рівень організації відносин і спілкування між людьми втілено у працях Г.Ковальова та Т.Флоренської, котрі вважають, що в ситуації діалогу дві людини створюють деякий спільний психологічний простір – час спільного буття – подія, в якій вплив та взаємовплив у традиційному розумінні перетворюється у складноопосередковані взаємовпливи, що створюють психологічну єдність суб'єктів.

Спроба розкрити особливості діалогічного спілкування зроблена

Г.Дьяконовим. Він вважає, що діалогізм є не тільки універсальним засобом взаємодії між людьми, але й універсальним засобом і принципом організації людської свідомості і тому може виступати як “одиниця” аналізу свідомості людини, а отже, і як механізм формування ідеального плану людської психіки. Досліджуючи діалог як нову методологію соціально-гуманітарного знання, автор констатує, що саме розвиток концепцій педагогічного спілкування та діалогічних уявлень повинні стати магістральними напрямками соціально-філософських та психолого-педагогічних проблем педагогічного спілкування.

Найбільш повно питання про сутність і психологічні особливості діалогу розглянуто О. Бодальовим. Він вважає, що саме діалог виконує функцію формування особистості, а істинне діалогічне спілкування завжди має міжособистісний суб’єкт-суб’єктний характер. Автор підкреслює, що діалог за умови інтенсивного використання спонукає тих, хто вчиться, до співучасті у народженні нових думок, мобілізуючи ті знання, що вони мають, діалог учить не тільки розмірковувати, але й протиставляти аргументам педагога свої твердження.

Таким чином, парадигма діалогу набуває в нашу епоху дедалі ширшого визнання у найрізноманітніших сферах людської діяльності – у політиці, менеджменті, освіті, практичній психології, соціальній роботі, людинознавстві. При цьому, зрозуміло, неможливо обмежитися традиційним тлумаченням діалогу як форми спілкування, за якої його учасники обмінюються висловлюваннями або репліками.

Спостереження за процесом діалогізування в реальних умовах показує, що будь-яке обмірковане висловлювання є результатом безпосереднього контакту між людьми. Перша репліка партнера в значній мірі обумовлена особистістю співрозмовника, його ставленням до того, хто говорить, компетентністю у вирішенні проблем, що обговорюються, характером знайомства партнерів. Особистість співрозмовника впливає

на того, хто починає діалог, сприяє його перебудові у психофізичному відношенні, налаштовує його на певний емоційний лад. Змістовний бік висловлювання у діалогічному контакті формується на основі життєвого досвіду учасників комунікації та різних стимулів.

Вивчаючи та аналізуючи праці науковців стосовно проблеми діалогу, діалогічного спілкування, неможливо не звернути увагу на складний та багатогранний характер цього виду активності людини. Характеризуючи діалогічну діяльність треба враховувати психологічні, педагогічні та особистісні її особливості. Отже, завдання вищої школи полягає в тому, щоб забезпечити такі умови, в яких майбутні педагоги могли б удосконалювати гуманістичний потенціал власної особистості, прагнути до загальнолюдського ідеалу, основу якого складають загальнолюдські цінності, за таких умов орієнтуватися на співпрацю, відкритий рефлексійний діалог, в процесі якого відбувається осягнення дійсності та професійне зростання майбутніх фахівців, у тому числі педагогів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М.М. Проблема поэтики Достоевского / М.М.Бахтин. – М.: Сов. Россия, 1979. – 318 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М.Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
3. Бубер М. Два образа веры / М. Бубер. – М.: Республика. – 1995. – 464 с.
4. Кучинский Г.М. Новый подход к проблеме “мышление и общение” / Г.М.Кучинский // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С. 159 – 161.
5. Платон. Собрание сочинений: в 4 т. Т. 1. – М: Прогресс, 1990. – 581 с.

АНОТАЦІЯ

Мілько Н.Є. Діалог в освіті як педагогічна проблема. У статті розглядається діалог як продуктивна пізнавальна діяльність, як спосіб спілкування та розуміння, а також як осмислення співіснування

історично різних культур. Аналізуються різні підходи до розуміння проблеми діалогу як шляху до розвитку особистості, звертається увага на складний та багатогранний характер цього виду діяльності особистості та акцентується роль діалогу як рефлексивного способу осягнення дійсності та професійного зростання майбутніх фахівців, у тому числі педагогів.

Ключові слова. Соціокультурна модернізація, професійна освіта студентів, діалогічне спілкування, педагогічне спілкування.

АННОТАЦІЯ

Милько Н.Е. Диалог в образовании как педагогическая проблема. В статье рассматривается диалог как продуктивная познавательная деятельность, как способ общения и понимания, а так же как осмысление сосуществования исторично разных культур. Анализируются различные подходы к пониманию проблемы диалога как пути к развитию личности, обращается внимание на сложный и многогранный характер этого вида деятельности человека и акцентируется роль диалога как рефлексивного способа осмысления действительности и профессионального роста будущих специалистов, в том числе педагогов.

Ключевые слова. Социокультурная модернизация, профессиональное образование студентов, диалогическое общение, педагогическое общение.

SUMMARY

Milko N.Y. Dialog in education as a pedagogical problem. In the article the dialogue as productive and cognitive activity, as the way of communication and understanding and also as the way of learning the coexistence historically different cultures is considered. Different approaches to understanding the problem of dialogue are analyzed; the attention is paid to the complex and many-sided character of this kind of person's activity; the role of dialogue as

reflexive way of learning the reality and professional development of future specialists, including teachers, are emphasized.

Key words. *Social-cultural modernization, professional education of students, dialogic communication, pedagogical communication.*